

Kilias, Jarosław

„Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky” 1895–1989”,
Miloš Havelka, Praha 2001 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 94/1, 87-88

2003

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Miloš Havelka, *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky” 1895–1989*, Nakladatelství „Lidové noviny”, Praha 2001, s. 203.

Na przełomie 2001 i 2002 r. „Lidové noviny” wydały w serii „Knižnice dějin a současnosti” książkę „Dějiny a smysl” („Historia i sens. Treści, akcenty i przesunięcia »kwestii českéj« 1895–1989”) autorstwa Miloša Havelki, wybitnego praskiego socjologa i historyka idei. Jest ona tym bardziej interesująca, że jej autor rzadko ogłasza publikacje książkowe, a jego najbardziej znaną pracą pozostaje zredagowany przezeń i opatrzony obszerną, posiadającą samodzielną wartość przedmową zbiór „Spor o smysl českých dějin 1895–1938” („Spór o sens dziejów czeskich 1895–1938”, Torst, Praha 1995). Najnowsza książka stanowi rezultat projektu badawczego, w którego efekcie ma zostać opublikowana również druga część wspomnianej antologii, zawierająca teksty z okresu 1938–1989. Książka Havelki, opatrzona ładną, miękką okładką, dotyczy zbliżonej problematyki — z pogranicza historii czeskiej historiografii, filozofii i myśli politycznej.

Pracę otwiera krótki wstęp, zawierający informację o jej genezie i celach przyświecających autorowi, po którym następują cztery rozdziały, stanowiące raczej odrębne eseje (a czasami nawet zbiory esejów) niż części składowe jakiejś jednolitej całości. W pierwszym z nich, zatytułowanym „K problému »symbolických center« české historické paměti” („Przyczynek do problemu »symbolicznych centrów« czeskiej pamięci historycznej”), przedstawiona została teoretyczna podstawa pracy — koncepcja symbolicznych centrów czeskiej pamięci kulturowej i historycznej. Jej zasadnicze źródło wywodzi Havelka z prac Ernesta Gellnera, podzielając jego pogląd, że niezbędną podstawę ładu społecznego stanowi wspólnota kultury, oparta nie tyle na poznaniu, co na przesądzie i mitach zbiorowych, znajdująca wyraz w społecznych rytuałach. Jest ona źródłem społecznego konsensusu, nadając sens życiu zbiorowemu poprzez redukcję złożoności rzeczywistości, postrzeganej przez członków społeczeństwa. W odniesieniu do historii oznacza to powstawanie ideologicznych obrazów przeszłości, cechujących się jednostronnością i uproszczeniami. Tworzenie obrazów historii interesuje autora jako problem ideologiczny, do analizy którego używa on pojęcia symbolicznych centrów pamięci (zaznaczając, że nie należy ich utożsamiać z żadnymi spośród konkurujących koncepcji dziejów czeskich!). Zastosowanie tej kategorii ma pozwolić uniknąć sprowadzania analizy treści i mechanizmów tworzenia ideologii do powierzchownej krytyki domniemanych narodowych mitów i stereotypów.

Autor dostrzega i szkicuje obraz czterech symbolicznych centrów czeskiej pamięci historycznej. Pierwsze z nich konstituowane jest przez kwestię genezy narodu czeskiego, drugie zaś przez problem przynależności Czechów i ich kultury — tego, czy należą do Wschodu, Zachodu, czy może stanowią swoisty most pomiędzy nimi? Trzecie centrum określać ma pytanie: jacy jesteśmy?, odnoszące się do różnych aspektów czeskiego charakteru narodowego; rozmaitym ujęciom charakteru narodowego poświęca Havelka kilkunastu miniesej. Czwarte, ostatnie centrum symboliczne konstituować ma kwestia, co łączy Czechów, a więc problem sensu ich dziejów i zdolności do historycznej samorefleksji.

Na szczególną uwagę zasługuje drugi rozdział książki, noszący tytuł „Smysl dějin a dějiny smyslu” („Sens historii a historia sensu”), choć jego treść dotyczy nie tylko historii terminu „sens”, ale zawiera także zarys dziejów problemu sensu, ujmowanego w dwojaki, obiektywizujący lub subiektywizujący sposób. Autor wskazuje, że w sporach o sens czeskiej historii chodziło o zróżnicowane rozumienia pojęcia, przynależne (w różnym stopniu) do obu typów ujęć. Równie ciekawy jest rozdział trzeci, zatytułowany „Tzv. česká otázka jako problém smyslu českých dějin” („Tzw. kwestia czeska jako problem sensu dziejów czeskich”). Odnosi się on do czeskich sporów o historię, poczynsz od dyskusji na temat prac Tomasza G. Masaryka, na czele z „Česká otázką”, uwzględniając przy tym zagraniczny kontekst w postaci dyskusji toczonych przez niemieckich uczonych, które wywarły wpływ na historyków czeskich. Zamyka pracę Havelki bardziej opisowy rozdział „Smysl, pojetí a kritika dějin, historická identita a historické legitimizace (1938–1989)” („Sens, pojęcie i krytyka historii, tożsamość historyczna a legitymizacja historyczna (1938–1989)”), będący kontynuacją poprzedniego, odnoszący się wszakże do okresu po 1938 r. Dotyczy on zarówno prac powstałych w Protektoracie, jak i twórczości emigracyjnej, a także twórczości powojennej, przy czym pewnym niedostatkiem wydaje się niewielka uwaga, jaką poświęcił Havelka oficjalnej, krajowej produkcji historycznej i ideologicznej okresu komunizmu.

Omawianą książkę zamyka bibliografia. Niestety, publikacja nie zawiera indeksu nazwisk, co ze względu na jej charakter stanowi dość dotkliwy mankament.

Jednoznaczna ocena najnowszej książki Miloša Havelki jest niełatwym zadaniem, chodzi bowiem o interesującą i napisaną z niezrównaną erudycją pracę, której lektura pozostawia wszakże pewien niedosyt. Wydaje się, że opinie o niej będą się znacznie różnić zależnie od oczekiwań czytelnika. Ten, kto ceni tego rodzaju twórczość — eseistyczną, ale zarazem empiryczną, solidnie osadzoną w konkretnym materiale badawczym, dotyczącym dyskusji o „kwesii czeskiej”, z zakresu historii idei — i komu nie przeszkadza luźna struktura książki, wystawi jej wysoką ocenę. Idzie bowiem o zbiór koncepcyjnych tekstów, których autor nie poprzestał na zrelacjonowaniu poszczególnych stanowisk; co prawda, w ostatnim rozdziale ujęcie problemowe ustępuje konwencjonalnej narracji, uporządkowanej przez chronologię sporów o Masaryka, przez co tekst staje się antycypacją przedmowy do oczekiwanej, drugiej części „Sporu o sens českých dějin”. Autor mądrze wykorzystał swą szeroką wiedzę nie tylko z zakresu czeskich dyskusji o historii, gdzie przypominał również prace stosunkowo rzadko przywoływanych autorów, ale dotyczącą także ich szerszego tła historycznego i teoretycznego.

Ocena teoretycznego wymiaru pracy nie jest już tak jednoznaczna. Niezbyt nośna wydaje się wyjściowa koncepcja symbolicznych centrów pamięci historycznej, co zresztą o tyle łatwo dostrzec, że faktycznie nie jest ona wykorzystywana w dalszych częściach książki. Nic dziwnego: wyróżnione przez autora „centra symboliczne” wydają się po prostu dystyngowanymi typami problematyki podejmowanej w publicznych dyskusjach i można wręcz zadać pytanie, czy ich charakter jest rzeczywiście w jakiegokolwiek mierze swoisty właśnie dla czeskich debat na temat narodu, w odróżnieniu od np. polskich czy słowackich. Jak mi się zdaje, można tak ewentualnie twierdzić jedynie w odniesieniu do ostatniego z nich — swoście czeskiej skłonności do autorefleksji. Z punktu widzenia socjologa można też wysunąć bardziej zasadnicze zastrzeżenia co do proponowanej przez autora koncepcji rzekomo jednolitej kultury i jej domniemych funkcji jako podstawy ładu społecznego. Jednak nawet jeśli przyjmijemy ją za dobrą monetę, nierozwiązany pozostanie problem relacji między pamięcią kulturową a zjawiskami będącymi obiektem dociekań autora! Faktycznie zajmuje się bowiem Havelka tylko jednym ze składników pamięci historycznej — twórczością „wirtuozów”, zawodowych historyków i filozofów, której zasięg oddziaływania ogranicza się najpewniej do kręgu intelektualistów — pomijając jej wielopoziomowość i zróżnicowanie, wynikające ze stratyfikacji społecznej.

Niezależnie od powyższych zastrzeżeń, „Dějiny a smysl” zasługują na pozytywną ocenę. Jako zbiór esejów z zakresu historii idei stanowią cenną pozycję, przydatną szerokiemu gronu bohemistów i wręcz niezbędną w bibliotece badacza dziejów czeskiej historiografii lub myśli politycznej.

Jarosław Kiltas
Uniwersytet Warszawski
Instytut Socjologii

Waldemar Rozynkowski, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej w diecezji chełmińskiej w czasach panowania zakonu krzyżackiego*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” t. LXXXIX, z. 2, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 2000, s. 218, 4 mapy.

Badania nad dziejami Kościoła w państwie krzyżackim jeszcze do niedawna należały do rzadkości. Dopiero ostatnio poświęcono tej tematyce więcej uwagi. Warto tu wspomnieć przede wszystkim prace Andrzeja Radzińskiego i informacje zawarte w tomie poświęconym organizacji państwa zakonnego¹. Książka Waldemara Rozynkowskiego wpisuje się w ten nurt badawczy.

¹ Badania A. Radzińskiego podsumowuje jego praca *Biskupstwa państwa krzyżackiego w Prusach XIII–XV wieku*, Toruń 1999. Informacje o Kościele znajdują się także w tomie *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne od XIII do XVI wieku*, red. Z. H. Nowak, Toruń 2000 (tu artykuły A. Radzińskiego o podziałach kościelnych i M. Biskupa o parafiach).